

Fotode kirjeldamisest ja sõnastikest

Jüri Karm

Silmatorfav on nimetuste puudus. ... võib tähele panna erisuguste mõistete segunemist. ... leidub samadele asjadele ja mõistetele mõnikord terve hulk lahkuminevaid nimetusi. ... mis-sugune sõna oleks soovitatav eelistada ja üldtarvitusele võtta. ... glossaarse külje kindlusetus on raskusi sünnitav ...

(Manninen 1925: 3)

Sissejuhatus

Arutlemata selle üle, kui palju on 80 aastaga paranenud esemelist kultuuripärandit kirjeldav sõnavara, tuleb nentida, et fotode puhul kehtib moto tänaseni. Artikkel püüab anda lühikese ülevaate fotode kirjeldamise probleemidest ja kasutatavast terminoloogiast pisut laiemas kontekstis kui üks muuseum.

Foto kätkeb kolme liiki infot: kontekstiline, funktsionaalne ja struktuurne. Need infotasandid on teatavale põimumisele vaatamata selgelt eristatavad.

Senises fotode kirjeldamise praktikas on absoluutseks dominandiks kujutisel nähtav ja foto(de) omandamisel saadud täiendav info – kontekst (sündmus, kujutatud objektid, personaalia, dateering jne). Funktsionaalset kirjeldust (eeldatav kasutuseesmärk foto tegemisel – pressifoto, muu dokumenteerimine, identifitseerimine jne, ka varasem reaalne kasutamine) kohtab oluliselt vähem.

Samal ajal on fotod suveräänsed materiaalsed objektid, mis sisaldavad lisaks kujutisele ka infot selle saamiseks kasutatud materjalide, tehnoloogiate ja manuaalsete oskuste kohta – osa materiaalsest kultuurist.

Struktuurse info (fotode tüübid, valmistamiseks kasutatud materjalid ja protsessid) kirjeldamine on sisuliselt olematu. Fotode varasema kasutamise kirjeldus (funktsionaalne info) võib sisaldada teataval määral ka struktuurset infot, kuid see ei ole kaugeltki piisav.

Fotode materiaalsuse kirjeldamine on ülimalt oluline nende säilitamiseks, kuna erinevad materjalid nõuavad erinevaid säilitustingimusi ja käsitsemisreegleid.

Tartu vaade. Umbes 1920. Fragment. Autokroom klaasplaadil, diapositiiv. 150 × 100 mm.

Foto: Ernst Wittoff. ERM Fk 439:570

Võimalikult täpne struktuurne kirjeldus on vältimatu eeldus, et luua nõuetekohane säilituskeskkond ja reglementeeritud kasutuskord, mis tagaksid fotode säilivuspotsiaali maksimaalse ära kasutamise. „Fotode ainelise poole mõju kujutise tajumisele ja kujutist kandva objekti terviklikkus peaks olema kuraatorite, koguhoidjate ja konservaatorite seas enam teadvustatud.“ (Sähka 2008: 9)

Ebapiisava struktuurse kirjeldamise põhjus on eestikeelse fotograafia-alase kontrollitud sõnastiku puudumine ja sellest tulenev fotoarhivaaride teadmiste nappus.

Milleks on vaja kontrollitud sõnastikke? Patricia Harpring toob esile kaks põhjust: „Kasutajad ei tea alati, kuidas objekti nimetada“ ja „Isegi teadlikud kasutajad või kataloogijad võivad kasutada sama objekti kirjeldamisel erinevaid termineid“ (Harpring 2008: 3). Täpseks kirjeldamiseks on vaja sõnastikke defineeritud ja hierarhiliselt korrastatud terminitega.

Kontrollitud sõnastike puudumine takistab nii fotokogude kui kõigi teiste kultuurivarade kirjeldamist ja andmebaaside avalikku kasutamist. 2005. aastal uuritud (*Final Plan... 2006*) Eesti mäluasutuste rohkem kui 60 veebiküljest pakub 15 vabatekstilisi otsinguvõimalusi, kontrollitud sõnastikud puuduvad, rääkimata mitmekeelsetest tesaurustest. Euroopas tervikuna on pilt parem, kuid mitte hiilgav – umbes 1000 veebiküljest võimaldab otsinguid kontrollitud sõnastike abil 33%, vaba teksti abil 47%.

Kasutuskõlbliku infosüsteemi puudumise tõttu kirjeldatakse meil fotosid vabateksti väljal. Ühel ja samal väljal on foto nimi või pildil nähtava kirjeldus, autor, omandamisega seotud andmed jne. Fotode materiaalsuse kirjeldamisel kasutatakse määratlemata ja sageli ajas muutuvaid termineid, neidki mitte kõigi fotode puhul.

Näiteid erinevate fotode konkreetsetest kirjeldustest (Kultuuriväärtuste infosüsteemi (KVIS)¹ andmebaas, ERM)

Digitaalkoopia, repro(duktsioon), repronegatiiv, ülesvõte, ümberpildistus... Kas digitaalkoopia tähistab digitaliseeritud foto analoogväljatrükki paberil või virtuaalset säilikut? Repronegatiiv on ühemõtteline termin, kuid legendi kontekstist ei selgu, kas säilikuna on tegemist negatiiviga või koos sellega ka reprodutseeritud positiiviga. Ülesvõte võib tähistada nii negatiivi kui positiivi.

Seisundit (KVISis *seisukord*) iseloomustatakse sõnadega *väga hea* või *Pos. ja neg. korras*. Kas *korras* on *väga hea*, *hea* või *rahuldav*?

Ühe ja sama foto legendis on *originaal*, *must-valged digikoopiad* ja *Seisukord väga hea*. Mille seisukord on *väga hea*? Kas originaal on mustvalge või värvifoto? Kas digikoopiad on analoogväljatrükkid või virtuaalsed säilikut? Mitu koopiat on?

Päring „klaasnegatiiv“ annab foto legendiga: ... *aia lavad: klaasideks kasutatud klaasnegatiivide klaase*.

Päring „dagerrotüüp“ annab foto legendiga *Dagerrotüüp – pildist Tp. Nr 20. E. Sel-leke ümbervõte*. Tegemist on siiski tavalise reproduktsiooniga, mitte dagerrotüübiga.

[1] Kuna artikli kirjutamise ajal oli KVISi asendav muuseumide infosüsteem MuIS arendusjärgus, on siin lisatud näited võetud KVISist.

Dagerrottüüpia esimene laine hääbus pool sajandit enne ümbervõtja sündi ja uus positiivselt hinnatav, kuid marginaalne kasutus algas 20. sajandi lõpukümnendil.

Kirjeldustes kasutatakse üksikuid juhuslikult valitud ja ebatäpseid mõisteid. Puudub materiaalsuse adekvaatne kirjeldus – struktuurne info, mis on hädavajalik fotode säilitamiseks ja konserveerimiseks.

Süüdlane ei ole kirjeldaja, vaid infosüsteemi puudulike sõnastikega struktuur, mis ei abista kirjeldajat. Sel põhjusel ei ole siin toodud konkreetseid fotokogu numbreid.

KVISi sõnastik. Alfabeetiline fotokartoteek

/.../	/.../
1.94	festivalid
1.95	filmid, filmimine
1.96	fotoateljeed
1.97	fotograafia
1.98	fotograafia, aktifotod
1.99	fotograafia, ambrotüübid
1.100	fotograafia, ateljeefotod
1.101	fotograafia, ateljeefotod, grupipildid
1.102	fotograafia, ateljeefotod, perekonnapildid
1.103	fotograafia, ateljeefotod, portreed
1.104	fotograafia, ferrotüübid
1.105	fotograafia, laadafotod
1.106	fotograafid
1.107	gaas

See on KVISi süsteemne sõnastik (mõistete lihtnimekiri), mida kasutaja ei saa muuta. Terminid on juhuslikult valitud ja hierarhiliselt korrastamata. Ühtegi terminit ei ole selgitatud. Rohkem fotograafitermineid sõnastikus ei ole. Sellise sõnastikuga ei ole võimalik fotosid korrektselt kirjeldada. Ka on kummaline kasutada elektroonilises andmebaasis terminit *kartoteek*, mis kuulub arvutieelsesesse aega. See sõnastik on identne aastatest 1950–1960 pärit masinakirjalise dokumendiga „Fotokogu alfabeetiline kartoteek“, mille originaali ei ole õnnestunud leida, kuid mida autor on näinud.

KVISis esitatud väited „Kultuurajaloolise informatsiooni kirjeldamine KVIS andmebaasis baseerub terminoloogiliselt kontrollitud märksõnadel“ ning „Sõnastikud on multikeelsed ja mõisted on varustatud definitsioonidega“ ei vasta tõele.

Otsing selliste kirjeldustega andmebaasis võib anda vastuse „Ei leitud“ või pakuda pika nimekirja, milles on otsitavat raske leida või puudub see hoopis.

KVISi kasutajasõnastike hulgas leidub *Photograph classification* – KVIS. Tegemist on *Art & Architecture Thesaurus* (AAT) hierarhiaga. Kuigi mõistet *photograph classification* AATs ei leidu, on vastavus ilmne: päiskood ID: 300046300 Record Type: concept photographs (<visual works by medium or technique>, <visual works (Guide Term)>, ... Visual and Verbal Communication).

Kahjuks on see hierarhia esitatud muudetud struktuuriga ja lünkadega – puudub fotode liigitus funktsiooni järgi, puuduvad alternatiivsed terminid ja homonüümid viidetega kontekstile, milles neid kasutada. Lisaks on versioon vananenud (päriben u aastaist 1995–2000). AAT litsentseeritud faile uuendatakse regulaarselt kord aastas, on-line versioone kord kuus.

KVIS selgitab: „**Kasutaja** – kasutajal on võimalik kirjeldada oma sõnastikke, mille muutmiseks ja täiendamiseks on tal ka vastavad õigused. Kasutaja sõnastikke kasutatakse kogude liigitamiseks muuseumisiselt.“ See väide on vastuolus AAT ideoloogiaga. AAT algne ja tänaseni kehtiv eesmärk on luua mitmekeelne tsentraalse kontrolli all regulaarselt täiendatav tesaurus, mis võimaldaks kultuuripärandit järjepidevalt ühtlaselt kirjeldada ja teha otsinguid andmebaasides sõltumata lähteekelest ja võimalikust terminite muutumisest. Kasutaja tehtud mistahes suvalised kohandamised muudavad sõnastiku lokaalselt ja ajaliselt piiratuks.

Informatsioon ja dokumentatsioon. Sõnastik (EVS-ISO 5127:2004)

Rahvusvahelise terminoloogiaga ühildatud Eesti standard sisaldab kokku 17 fotodega seotud terminit eesti, inglise, prantsuse ja soome keeles. Siin on välja toodud valik termineid eesti ja inglise keeles.

2.3.3 Fotograafilised ja teised optilised dokumendid		
2.3.3.01	foto	photograph, photo
2.3.3.02	dagerrotüüp	daguerreotype
2.3.3.04	kolloodiummenetlus	collodion print
2.3.3.05	albumiinmenetlus	albumen print
2.3.3.06	ambrotüüp, vitrotüüp	vitrotype
2.3.3.07	ferrotüüp	ferrotype

Eestikeelsed vasted *kolloodiummenetlus* ja *albumiinmenetlus* on tegevused, mitte objektid, nagu on korrektselt kõigis teistes keeltes. Inglise *print* tähendab siin positiivse kujutisega fotot paberil (objekti), seega oleksid õiged vasted kolloodium- ja albumiin- või albumeenfoto. Eelistada tuleks viimast kui ajalooliselt täpsemat: menetluses (avaldatud 1848) kasutati munavalgest saadud valku – albumeeni.

Nii ambrotüüp kui ferrotüüp on saadud kolloodiummenetlusega.

Vitrotüübi samastamine ambrotüübiga ei ole korrektne. 18. sajandi keskel on neid kasutatud nii sünonüümidenä (Samson 1867) kui põhimõtteliselt erinevate menetluste puhul. *Vitrotype* on patenteeritud 1857. aastal kui fotomehaaniline menetlus – positiivne kujutis kantakse pigmente sisaldava fotoemulsioonina klaasile või portselanile ja põletatakse ahjus (*Photographic Notes*. 1857: 336). Tulemuseks on stabiilne foto, mis erineb ambrotüübist nii materiaalselt kui visuaalselt.

EVS-ISO 5127:2004 sisaldab liiga vähe termineid, nende valik on süsteemitu ja ebakorrektnä. Selle sõnastiku baasil ei ole võimalik fotosid adekvaatselt kirjeldada.

Fotode, filmide, heli- ning videosalvestiste säilitamine. Rahvusarhiivi juhised²

2.1. Negatiivid	> Klaasnegatiivid > märgkollooidiumnegatiivid, želatiinnegatiivid
	> Mustvalged negatiivid > nitrotselluloosfilm, diatsetaatselluloosfilm (Safety film), triatsetaatselluloosfilm, polüesterfilm
	> Värvinegatiivid
2.2. Positiivid	> Diapositiivid (raamitud diapositiiv on slaid.) Klaasil olevad positiivkujutised on tavaliselt reprod
	> Mustvalged fotod > albumiinfotod, kollooidiumfotod, želatiinfotod
	> Värvifotod > koloreeritud fotod
2.3. Unikaalsed fotod	> pabernegatiivid (kalotüübid), soolapaberfotod, rullpabernegatiivid
	> dagerrotüüp
	> ferrotüüp
	> ambrotüüp

/... formaat (kitsasfilm – kaadri formaat – 24 × 36 mm, .../)

Klaasnegatiivid on liigitatud menetluse järgi, *mustvalged negatiivid* (õigem termin oleks *monokroomsed*) aga põhimiku materjali järgi.

Koloreeritud fotod on monokroomsete (mustvalgete), mitte värvifotode alamliik.

Unikaalsete fotode puhul tuleks eelisterminina kasutada *pabernegatiivide* asemel *kalotüübid*.

Termin *kitsasfilm* kuulub kinematograafia valdkonda ja tähistab filmilindi formaate, mis on kitsamad kui 35 mm, näiteks 8 või 9,5 mm.

Juhistes on fotode füüsilise olemuse kirjeldamiseks kasutatud ligi 30 terminit. Näiliselt lihtne liigitus ei ole piisavalt korrektne ja tekitab probleeme, kui on vaja fotosid täpsemalt kirjeldada.

Ameerika folklooriühingu etnograafiline teaurus³

<i>photographs</i>	fotod⁴
/.../	/.../
<i>photographs by base composition</i>	fotod põhimiku materjali järgi
<i>glass-based photographs</i>	klaas
<i>metal-based photographs</i>	metall
<i>paper-based photographs</i>	paber
<i>photographs by process</i>	fotod protsessi (menetluse) järgi
Scope Note: List here the various chemical emulsions used to capture the image on a photographic film or plate	Selgitus: loetle erinevaid keemilisi emulsioone, mida kasutatakse kujutise saamiseks filmil või plaadil
<i>photographs by production phase</i>	fotod valmistamise faasi järgi

[2] Vt Tomingas, Purde, Hallaste, Annus 2003.

[3] Vt *Ethnographic Thesaurus*. American Folklore Society. <http://et.afsnet.org/>.

[4] Tõlge siin ja järgnevatel näidetes artikli autorilt.

<i>photograph contact prints</i>	kontaktkoopriad
<i>photograph negatives</i>	negatiivid
<i>photograph positives</i>	positiivid
<i>photograph prints</i>	fotod paberil
<i>photograph transparencies</i>	diapositiivid
<i>photographs by technique</i>	fotod tehnika järgi
<i>black and white photographs</i>	mustvalged fotod
<i>tinted photographs</i>	toonitud fotod
<i>color photographs</i>	värvifotod
<i>hand-colored photographs</i>	käsitsi koloreeritud fotod

Põhimiku materjalide hulgas puudub film ja selle vajalik täpsem liigitus: nitraat- atsetaat- ja polüesterfilm.

Liigituses protsessi järgi on nimetatud filmi (kuulub materjalide hierarhiasse), kuid selles hierarhias vajalikku fotode liigitust (albumeenfoto, ambrotüüp, dagerrotüüp jne) asendab soovitus „loetle keemilisi emulsioone“! Keemiline emulsioon ei ole objekt artefakti tähenduses, vaid foto komponent.

Liigitus valmistamise faasi (*production phase*) järgi on arusaamatu – toodud mõisted kuuluvad hoopis teistesse hierarhiatesse: fotod valmistamise tehnika (kontaktkoopriad), polaarsuse (negatiivid, positiivid) ja transparentsuse (fotod paberil, diapositiivid) järgi.

Liigitus tehnika järgi (*by technique*) on tegelikult liigitus: fotod > vormi järgi > värvi järgi: monokroomsed (mustvalged) ja värvifotod. Toonitud fotod on ühevärvilised ja sageli väga erineva värviga, seega on õigem kasutada terminit *monokroomne*. *Käsitsi koloreeritud fotod* on menetlusepõhiselt mustvalgete fotode, mitte värvifotode alamliik.

Tervikuna ja mõistete valikult sarnaneb *Etnograafiline teaurus* KVISi alfabeetilise fotokartoteegiga. Kasutatakse elementaarset hierarhilist liigendust, mis ei ole aga korrektne.

Ka see sõnastik ei ole fotode puhul kasutuskõlblik.

Nii KVISi *Alfabeetiline fotokartoteek* kui *Etnograafiline teaurus* on tervikuna hämmastavalt sarnased, kuigi fotode kohta sisaldab *Etnograafiline teaurus* oluliselt rohkem mõisteid. Mõlema puhul on aimatav 70 aastat tagasi välja antud *Outline of Cultural Materials*'i ideoloogia. Selle teose uusversioon (Murdock 2004) sisaldab vaid kosmeetilisi parandusi.

Eeltoodud näited esindavad lokaalseid, institutsiooni- või valdkonnakeskseid kontrollimata sõnastikke. Nende peamine puudus saab alguse üldmõistete defineerimatusel, mis toob paratamatult kaasa süsteemituse. Kitsamate terminite defineerimatus lisab segadust veelgi.

Graafiliste materjalide teaurus II (TGM II)

Photographs	Fotod
>(1)Ambrotypes	Ambrotüübid
>(1)Architectural photographs	Arhitektuurifotod
>(1)Card photographs	Kaartfotod
>>(2)Cabinet photographs	Kabinet(foto)
>>(2)Cartes de visite	Visiitkaart (foto)
>(1)Daguerreotypes	Dagerrotüübid
>(1)Digital photographs	Digitaalfotod
>(1)Ethnographic photographs	Etnograafilised fotod
>(1)Negatives	Negatiivid
>>(2)Film negatives	Filminegatiivid (negatiivid filmil)
>>>(3)Gelatin silver film negatives	Želatiin-höbenegatiivid filmil
>>>(3)Nitrate negatives	Nitraatnegatiivid
>>(2)Glass negatives	Klaasnegatiivid
>>(2)Paper negatives	Pabernegatiivid
>(1)Photographic prints	Fotod (paberil)
>>(2)Contact prints	Kontaktkoopid (kontaktfotod)
>>(2)Cyanotypes	Tsüanotüübid
>>(2)Negative prints	Negatiivfotod (paberil)
>>(2)Palladium prints	Pallaadiumfotod
>>(2)Photographic postcards	Fotopostkaardid

TGM II sisaldab märksa rohkem ja täpsemaid fotograafitermineid kui eelnevad, on tunduvalt paremini korrastatud, ent siingi on probleeme. Ruumi kokkuhoiu eesmärgil ei ole väljajätet eeltoodud näites tähistatud.

Ühel ja samal hierarhiatasemel on esitatud tähestikuline loend fotode liikidest tunnuste järgi, tegelikult kuuluvad need erinevatesse hierarhiatesse. Esimesel tasemel on fotode liigitus struktuursete tunnuste (vormi) järgi (*ambrotüübid*, *dagerrotüübid*, *negatiivid* jne) ja kujutise kontekstuaalse info järgi (*arhitektuurifotod*, *etnograafilised fotod*). Filminegatiivide liigituses teisel tasemel (*film negatives*) kuuluvad *želatiin-höbenegatiivid* liigitusse **valmistamismenetluse** (protsessi) järgi, *nitraatnegatiivid* aga liigitusse **materjalide** järgi. Hierarhias *fotod (paberil)* (*photographic prints*) võivad *fotopostkaardid* olla ka *kontaktkoopid*.

Ühel tasandil olevad terminid peavad kuuluma ühte ja samasse hierarhiasse ning üksteist välistama – see on oluline osa teauruste reeglistikust, mis võimaldab lihtsamat ja täpsemat kasutamist.

Sama taseme terminite üheaegne kasutamine on vajalik erandjuhtudel. Näiteks raamitud foto kui tervikliku artefakti kirjeldamisel on loomulik loetelu hierarhiast *materjalid* > *puut*, *klaas*, *kartong*,... ja hierarhiast *fotod vormi järgi* > *positiiv* ning *fotod värvi järgi* > *monokroomne* > *toonitud*, millele võime lisada hierarhiast *värv* > *seepia*.

TGM II terminid on defineeritud (Ameerika-keskselt), valik on oluliselt parem kui eelnevates näidetes, kuid hierarhiline liigendus ei ole piisavalt kontrollitud.

SEPIADES.⁵ Soovitused fotokollektsioonide kataloogimiseks

SEPIADES (*Safeguarding European Photographic Images for Access Data Element Set*) on arvestatav mudel. Fotode materiaalsust kirjeldatakse neljast aspektist: tehniline identifitseerimine (*technical identification*), foto tüüp (*photographic type*), järeltöötlemine (*after-treatment*) ja vormistus (*mounting and framing*).

Tehniline identifitseerimine sisaldab määratlusi värvi järgi: monokroomne (mustvalge) või värvifoto; polaarsuse järgi: negatiiv või positiiv; läbipaistvuse järgi: kujutis vaadatav läbivas või peegelduvas valguses; põhimiku materjali järgi: metall, paber, plastik jne koos detailsema liigitusega. See liigitus on piisav, ülevaatlik ja arusaadav.

Tüüpidega pakutakse hõbedaga fotod (*silver photographs*), ilma hõbedata fotod (*non-silver photographs*), fotomehaanilised fotod (*photomechanical prints*), värvifotod (*colour prints*) ja digitaalfotode väljatrukid (*digital prints*). Alamliigitus on esimesel kolmel ühetasemeline ja värvifotodel kolmetasemeline ega tekita erilisi probleeme. Digitaalfotode väljatrukide kahetasemelist liigitust on täies mahus üsna raske järgida – see nõuab põhjalikke metaandmeid nende valmistamise kohta või spetsiifilisi analüüse ja piisavalt teadmisi.

Järeltöötlemisena soovitatakse dokumenteerida toonimine, koloreerimine, retušš, vahatamine, lamineerimine, läigestamine jne. Kõigi loetletud tunnuste vajalikkus on küsitav, ka võib tekkida probleeme nende määramisega.

Vormistuse kirjeldamine sisaldab täiendavaid materjale (paspartuu, aluskartong, katteklaas, raam koos selle materjaliga) ja mõõtude kirjeldusi. Mõõtude all käsitletakse kolme tunnuste gruppi: kujutise orientatsioon ja kuju (horisontaalne, vertikaalne, ruut, ovaal jne), formaat ning mõõdud.

Formaat tähistab nn standardformaate. Kaartfotode (autori nimega ja/või dekoratiivsete elementidega kartongile liimitud fotod) puhul on need sageli funktsionaalse päritoluga: visiitkaart, *cabinet*, *boudoir* jne ning on identifitseeritavad aluskartongi ja sellele liimitud foto mõõtude järgi. Tavaliste paberfotode standardformaadid on näiteks 9 × 12 cm, 9 × 14 cm, 10 × 15 cm, negatiivide puhul 35 mm, 6 × 6 cm, 9 × 12 cm jne.

Vajadusel tuleb eraldi fikseerida kujutise, fotopaberi, paspartuu ja raami mõõdud.

Formaadi ja mõõtude erinevust võib illustreerida negatiivi näitega: formaat 35 mm on filmilindi laius, kujutise mõõdud sellel lindil võivad aga olla nii 24 × 36 mm kui 18 × 24 mm.

SEPIADESe mudel on sobiv väheste tunnustega lihtsustatud kirjeldusteks lokaalsetes andmebaasides. Selliste kirjelduste ühildamisel detailsete andmebaasidega tekib probleeme.

[5] Vt SEPIADES. *Recommendations for cataloguing photographic collections*. 2003.

Art & Architecture Thesaurus (AAT)

Art & Architecture Thesaurus (AAT) on struktureeritud sõnastik, mis sisaldab seitset üldmõistete gruppi ja nende 19 alamgruppi, mis liigenduvad detailseteks hierarhiateks. 34 000 mõistet ja 131 000 terminit võimaldavad kirjeldada peaaegu kõiki inimtegevuse valdkondi eelajaloost tänapäevani ilma geograafiliste piiranguteta.

Fotode kirjeldamiseks vajalikke termineid leidub neljas grupis: *Physical Attributes Facet* (füüsikalised tunnused), *Activities Facet* (tegevused), *Materials Facet* (materjalid) ja *Objects Facet* (objektid). Viimane neist sisaldab hierarhia **fotod** (**photographs**) (<visual works by medium or technique>,... *Visual and Verbal Communication, Objects*), mis liigendub nelja tunnuse järgi. Neist vorm (negatiivid, positiivid, värv, formaat) (<photographs by form>) ja tehnika (<photographs by technique>) võimaldavad kirjeldada mistahes foto materiaalsust, funktsioon (<photographs by function>) ja subjekt (<photographs by subject type>) kirjeldavad fotoga seotud funktsionaalset ja kontekstuaalset infot. Fotode liigid on defineeritud nende valmistamiseks kasutatud protsesside (*photographic processes*) järgi, mille kirjeldused on grupis *Activities Facet* (tegevused). Materjalid ja kahjustused on kirjeldatud vastavalt gruppides *Materials* (materjalid) ja *Physical Attributes Facet* (füüsikalised tunnused).

Näitena lühendatud vastus päringule *ferrotypes*:

ID: 300134759

Note: Photographs produced by the wet collodion process directly on lacquered metal, usually iron.

Selgitus: Fotod, mis on tehtud lakeeritud metallile (tavaliselt raud) märgkolloidumprotsessiga.

Terms:	Terminid:
<i>tintypes</i> (preferred, American English)	tintüübid (eelistatav ameerika inglise keeles)
<i>tintype</i> (positive)	tintüüp (positiiv)
<i>ferrotypes</i>	ferrotüübid (eelistatav eesti keeles)
<i>melainotypes</i>	melainotüübid
Hierarchical Position:	Hierarhiline asukoht:
<i>Objects Facet</i>	Objektid
.... <i>Visual and Verbal Communication</i>	Visuaalne ja verbaalne kommunikatsioon
..... <i>Visual Works (Hierarchy Name)</i>	Visuaalsed teosed (hierarhia nimetus)
..... <i>photographs</i>	fotod
..... < <i>photographs by form</i> >	<fotod vormi järgi>
..... <i>positives (photographs)</i>	positiivid (fotod)
..... <i>direct positives</i>	otsepositiivid
..... <i>tintypes</i>	tintüübid

Järgneb autoriteetsete allikate loetelu kõigi terminite kasutamise kohta. See näide illustreerib sünonüümide vajalikkust: päringule saadi õige vastus koos soovitusena kasutada ameerika inglise keeleruumis terminit *tintypes*. Euroopas (ka Eestis) kasutatakse ajalooliselt täpsemat terminit *ferrotüübid*. Siin on kohane juhtida tähelepanu ka terminite grammatilisele vormile: liiginimetusena kasutatakse reeglina ja eelistatavana mitmust (*tintypes*), jättes ainsuse tähistama konkreetse artefakti tunnuseid.

Eesti keeles võiks seega olla liigi nimena mitmuslik ferrotüübid, aga üksiku foto kirjelduses ainsus, näiteks: „A. B. portree, umbes 1860, ferrotüüp”.

Eeltoodud näidete võrdlus tabelina

	Mõistete põhi-grupid (fotode osas)	Hierarhiline korrastatus (fotode osas)	Definitsioonid, selgitused	Sünonüümid	Homonüümid	Mitmekeelsus	Allikaviited, abistavad materjalid	Hinne
Vaba tekst	–	–	–	–	–	Võimalik	–	1–
KVIS Alfabeetiline fotokartoteek	1	–	–	–	–	–	–	1
EVS-ISO 5127:2004	1	Puudub	Üksikud	Üksikud	–	+	–	1+
Rahvusarhiivi juhised	8	3 taset, ebakorrekne	–	–	–	–	–	2
Etnograafiline teesaurus	5	3 taset, ebakorrekne	–	–	–	–	–	2+
TGM II	8	3 taset, ebakorrekne	+	+	+	–	–	3
SEPIADES	7	3 taset, vaieldav	Viited	–	–	–	+	3+
AAT	4	5 taset	+	+	+	+	+	5

Omakeelsete sõnastike puudumisel tuleb valida valdkonnale sobiv, korrektsete hierarhiatena korrastatud, täpsete ja defineeritud terminite, sünonüümide ja allikaviidetega, homonüümide ja nende kasutusvaldkonnale viitavate juhistega olemasolev enimlevinud ja/või perspektiivikaim jätkusuutlik sõnastik ning see tõlkida.

Meie fototesauruse koostamisel on otstarbekas võtta aluseks AAT, leides sobivad eestikeelsed vasted. Kasutades AAT hierarhilist struktuuri ja järgides rangelt selle reeglistikku, saame korrektse kakskeelse sõnastiku, mille abil tekib võimalus integreeruda AATga. Getty Vocabularies on valmis liitma alternatiivsed eestikeelsed terminid AATga, see võimaldab avada meie fotoarhiivide andmebaasid globaalseks veebipõhiseks kasutamiseks.

AAT on ainus korrektse hierarhilise struktuuri ja täpse terminoloogiaga sõnastik. Kvaliteeditunnuseks on AAT levik viimastel aastatel lisaks Kanadale ka Euroopasse – selle koosseisu kuuluvate erinevate valdkondade mikrotesaursi kasutatakse Hollandis (standardsõnastikena – kunst ja etnograafia), Iisraelis (juudi kultuur), Venemaal (ajalugu, etnograafia), Lätis ja Saksamaal. (*Final Plan...* 2006) Ka Soome otsib olemasolevate sõnastike ühildamisvõimalusi AATga.

On alustatud AAT fototerminite tõlkimist eesti keelde – Eesti Ajaloomuuseumi fotoarhiivari Merilis Sähka ja artikli autori koostööna. Järgnevalt väike valik AAT termineid ja nende võimalikke eestikeelseid vasteid.

AAT terminid	Eestikeelsed võimalikud terminid
photographic prints	fotod (paberfotod)
copy prints	reprofotod, koopiafotod
later prints	hilisfotod
negative prints	negatiivfotod
vintage prints	<i>vintage</i> fotod, originaalfotod (?)
<photographic prints by color>	<fotod (paberfotod) värvi järgi>
black-and-white prints (photographs)	monokroomsed fotod, mustvalged fotod
color prints (photographs)	värvifotod
<photographic prints by process>	<fotod (paberfotod) protsessi e menetluse järgi>
albumen prints	albumeenfotod
aristotypes	aristotüübid
chromogenic color prints	kromogeensed värvifotod
collodion prints	kolloomiumfotod
cyanotypes	tsüanotüübid
gelatin silver prints	hõbeželatiinfotod
pigment prints	pigmentfotod
carbon prints	karbonfotod, süsitrukifotod
oil prints	õlitrukifotod
bromoil prints	broomõlifotod
salted paper prints	soolapaberfotod

Fotosõnastiku koostamine on probleemiderohke. Need algavad terminist *foto*, mida kasutatakse eesti keeles kahes tähenduses. *Foto* laiemas tähenduses tähistab kujutist, mis on saadud elektromagnetkiirguse abil valgustundlikule materjalile – negatiivile, positiivile, slaidile jne. Kitsamas tähenduses on *foto* positiivne kujutis, tavaliselt paberil. Viimase tähistamiseks kasutatakse ka terminit *foto*koopia, mis on aga defineeritud kui fotostaadi või kserograafia tehtud paberkoopia (EVS-ISO 5127:2004). Seega on tegemist homonüümidega, mis vajavad viidet kasutusvaldkonnale. Analoogiliselt AAT-ga on näites viidatud foto kitsamale tähendusele: *fotod* (*paberfotod*). Inglise keeles tähistab *print* nii trükist kui paberile kopeeritud fotot, seetõttu täpsustused *photographic prints*, *color prints* (*photographs*).

Eestikeelsete vastete puudumisel tuleb langetada otsus: tõlkida, mugandada või kasutada laensõna muutmata kujul. Sobiva laensõna näiteks on prantsuse keelest pärit spetsiifiline termin *vintage*, mis on üle võetud inglise keelde ja otstarbekas ka eesti keeles kasutamiseks. *Vintage* on foto (paberfoto), mille on fotograaf ise kopeerinud oma negatiivilt vahetult pildistamise järel.

Kokkuvõte

Fotode kasutamiseks ja säilitamiseks on vaja kirjeldada nende kontekstiliselt, funktsionaalset ja struktuurset infot. Viimane on eriti oluline, et määrata kasutuskorda, teha vajalikke säilitustoiminguid ja luua optimaalne säilituskeskkond.

Kitsalt valdkondlike sõnastike puudus on nende ühildumatus teiste valdkondadega isegi samas keeleruumis. Lokaalsete sõnastike puudus on jätkusuutmatus –

loodud enamasti projektipõhiselt, mis raskendab nende regulaarset arendamist koos paratamatult vajalike muudatustega, säilitades samal ajal ühilduvuse varasemate versioonidega.

Puuduvad või vigased sõnastikud tekitavad probleeme Eesti fotokogude info levitamise ja veebikeskkonnas ja andmebaaside globaalse integreerimisega, mis peaks olema (vähemalt kaugem) eesmärk. Selle eesmärgi saavutamiseks peavad kasutatavad sõnastikud olema mitmekeelsed, täpsed ja ühilduma nii terminoloogiliselt kui hierarhiliselt enimlevinud ja/või kõige perspektiivsemate sõnastikega.

Käibelolevad eestikeelsed sõnastikud sisaldavad liiga vähe termineid, need on defineerimata, sageli ebatäpsed ja hierarhiliselt korrastamata. Ka muukeelsed sõnastikud on tihti ebatäpsed ja korrastamata.

Kirjeldamiseks on vaja kontrollitud sõnastikku, mis peab andmebaaside avatud kasutamiseks olema vähemalt kakskeelne.

Et luua fotode struktuurse info kirjeldamiseks sobivat sõnastikku, on kolm võimalust.

1. Luua oma sõnastik olemasoleva eestikeelse süsteemi fotoalase sõnavara baasil. Eestikeelne sõnavara nõuab hierarhilise süsteemi loomist.
2. Kompileerida erinevatest oma- ja muukeelsetest sõnastikest. Hierarhiad on sageli ebakorrektsed ja terminoloogia ebaühtlane. Mehaaniline liitmine ei anna rahuldavat tulemust.
3. Tõlkida AAT, täpseima ja perspektiivikaima sõnastiku fotosid käsitlevad hierarhiad. Tulemuseks on korrektne kakskeelne standardsõnastik MuSile, mis võimaldab fotosid täpselt kirjeldada ja on eelduseks meie fotokogude andmebaaside veebipõhiseks levikuks ilma keeleprobleemideta.

Korrektse sõnastiku loomine on mahukas ja aeganõudev, kuid realselt teostatav. Mida kauem jätkame senist praktikat, seda suuremaks kasvavad vigased andmebaasid ja seda raskem on neid parandada.

On vaja teadvustada selliste sõnastike vajalikkus ja üle saada eelarvamusest, nagu oleks täpne sõnastik liiga keeruline. Tuleb loobuda hoiakust: nii on kogu aeg tehtud, miks peame muutma.

Kasutamise lihtsus nii fotode kirjeldajale kui andmebaasi kasutajale ja kirjelduse täpsus on mõlemad üheaegselt saavutatavad.

Vanaviisi jätkates sünnitab, parafraaseerides Ilmari Mannineni, glossaarse külje kindlustus ületamatuid raskusi.

Kirjandus

AAT = *Art & Architecture Thesaurus*. http://www.getty.edu/research/conducting_research/vocabularies/aat/. Viimati külastatud 11.12.2008.

Ethnographic Thesaurus. American Folklore Society. <http://et.afsnet.org/>.

EVS-ISO 5127:2004 = *Informatsioon ja dokumentatsioon. Sõnastik. Information and documentation. Vocabulary*. 2004. [Tallinn]: Eesti Standardikeskus. Viimati külastatud 11.12.2008.

Final Plan for using and disseminating knowledge and raise public participation and awareness. Report on inventories and multilingualism issues: Multilingualism and Thesaurus. MINERVA

- Plus, 7st February 2006. <http://www.minervaeurope.org/structure/workinggroups/inventor/multilingua/documents/Multilingualism0602.pdf>. Viimati külastatud 11.12.2008.
- Harping, Patricia. *Introduction to Controlled Vocabularies*. Featuring the Getty Vocabularies. Revised Oct. 2008. http://www.getty.edu/research/conducting_research/vocabularies/training.html. Viimati külastatud 11.12.2008.
- KVISist. *KVIS abisüsteem. Eesti kultuuriväärtuste infosüsteem*. Version 2.0. http://www.muuseum.ee/et/erialane_areng/teave_muuseumitootaj/muuseumide_infosyste/ylevaade_muis_pohisi. Viimati külastatud 20.1.2007.
- Manninen, Ilmari 1925. *Etnograafiline sõnastik*. Tartu: Loodus. Viimati külastatud 11.12.2008.
- Murdoch, George P. et al. 2004. *Outline of Cultural Materials*. Fifth edition with modifications. New Haven, Connecticut: Human Relations Area Files. http://www.yale.edu/hraf/Ocm_xml/newOcm.xml. Viimati külastatud 11.12.2008.
- Photographic Notes*. 1857. Journal of the Birmingham Photographic Society. Vol. II. Ed. by Thomas Sutton. Jersey. <http://books.google.co.uk/books?id=droaAAAAAYAAJ&pg=RA1-PA336&dq=vitrotype&lr>. Viimati külastatud 11.12.2008.
- Samson, G. W. 1867. *Elements of art criticism: comprising a treatise on the principles of man's nature as addressed by art, together with a historic survey of the methods of art execution in the departments of drawing, sculpture, architecture, painting, landscape gardening, and the decorative arts. Designed as a text book for schools and colleges, and as a hand-book for amateurs and artists*. Philadelphia: J. B. Lippincott & Co. <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/textidx?c=moa;idno=ABP4402>. Viimati külastatud 11.12.2008.
- SEPIADES. *Recommendations for cataloguing photographic collections*. 2003. Kristin Aasbø, Isabel Ortega García, Anne Isomursu, Torsten Johansson, Edwin Klijn. Amsterdam: European Commission on Preservation and Access. <http://www.knaw.nl/ecpa/sepia/workinggroups/wp5/sepiadestool/sepiadesdef.pdf>. Viimati külastatud 11.12.2008.
- Sähka, Merilis 2008. Fotokogu säilitamine muuseumis. Magistritöö. Eesti Kunstiakadeemia, kunstikultuuri teaduskond, muinsuskaitse ja restaureerimise osakond. Tallinn.
- TGM II = *Thesaurus for Graphic Materials II: Genre and Physical Characteristic Terms*. Library of Congress. <http://www.loc.gov/rr/print/tgm2/>. Viimati külastatud 11.12.2008.
- Tomingas, Ivi, Mare Purde, Sirje-Mai Hallaste, Paavo Annus 2003. *Rahvusarhiivi juhised. Fotode, filmide, heli- ning videosalvestiste säilitamine*. [Tallinn: Eesti] Rahvusarhiiv. <http://www.ra.ee/juhised/avjuhis.pdf>. Viimati külastatud 11.12.2008.

Jüri Karm on töötanud Eesti Rahva Muuseumis fotograafina alates 1970. aastast, viimased kümme aastat fotokonservaatorina. Põhitöö on olnud muuseumisse saabunud vanemate fotokollektsioonide ettevalmistamine säilitamiseks – puhastamine ja oluliste füüsiliste tunnuste kirjeldamine. Alates 1990. aastate algusest on huviobjektiks fotode kirjeldamiseks vajalik eestikeelne ning mujal maailmas kasutatav terminoloogia.

Summary: About describing photos and dictionaries

Jüri Karm

A photograph encompasses three types of information: contextual, functional and structural. Although they are intertwined to a certain degree, they are also clearly distinguishable.

The dominant feature in the practice of describing photos is the additional information seen in the image and gained in the process of acquiring the photograph(s) – the event, objects depicted, personal information, date, etc).

At the same time, photographs are material objects in their own right – besides the image, they contain information about the materials and technical and manual skills used to make them – part of material culture. Descriptions of the structural information (types of photographs, materials and processes used to make them) are essentially non-existent.

As different materials require different preservation conditions and rules for handling, a description of the precise structural features is an inevitable precondition for creating the required environment for preservation and rule-governed procedures for use, ensuring that the photograph's preservation potential would be utilized to the maximum extent.

The lack of dictionaries needed to provide precise descriptions – of a set of defined and hierarchically organized terms – is a hindrance to description of collections of photographs and other cultural assets as well as to public use of databases. This applies not only to the Estonian National Museum or Estonia. The problem is a global one.

The article analyzes the terminology for describing photographs as offered by some Estonian, European and American dictionaries. Their primary shortcomings are the paucity and the ill-defined state of the terminology and an improper hierarchical structure or the complete lack of such a structure. There are very few dictionaries that make possible an exhaustive description. This is confirmed by the MIN-ERVA Plus study, according to which only 33% of Europe's memory institutions use controlled dictionaries on their websites and in Estonia, there is a complete absence of them.

To date, only one is suitable – *Art & Architecture Thesaurus* (AAT). In recent years, the AAT has become common in Europe as a suitable basis for creating hitherto missing national dictionaries.

In Estonia is started translating photograph-related terminology pursuant to AAT hierarchies. This allows us to add Estonian terminology to the AAT structure and thereby create a bilingual controlled dictionary, which is necessary for the Estonian museum information system, MuIS, and creates an opportunity for using databases online in two linguistic spaces.

Резюме: Об описании фотографий и о словарях

Юри Карм

В фотографиях таится информация трёх видов: контекстная, функциональная и структурная. Эти уровни информации, несмотря на некоторую переплетённость, чётко различимы.

В существовавшей доселе практике описания фотографий абсолютной доминантой является видимая на изображении и приобретаемая с фотографии дополнительная информация – контекстная (событие, изображённые объекты, персоны, датировки и т.д.).

При этом фотографии являются суверенными материальными объектами, содержащими, помимо изображения, информацию о материалах, необходимых для её получения, технологии и мануальных умениях – части материальной культуры. Описание структурной информации (типы фотографий, используемые при изготовлении материалы и процессы) по сути, отсутствует.

Так как различные материалы требуют различных условий сохранения и правил обращения, то точное описание структурных признаков является неизбежной предпосылкой при создании требуемой для сохранности окружающей среды и правил хранения, которые обеспечивали бы процесс сохранности, гарантирующий максимальное их использование.

Отсутствие необходимых терминологических словарей с точными определениями и иерархией понятий препятствует созданию как описаний фото-коллекций, так и коллекций других культурных ценностей и открытого использования их баз данных. Сказанное относится не только к Эстонскому национальному музею или Эстонии. Проблема глобальная.

В статье анализируются предлагаемые для описания фотографий термины в некоторых словарях Эстонии, Европы и США. Основным их недостатком является малое количество предлагаемых терминов, отсутствие определений, а также иерархически неправильное упорядочение или его отсутствие. Словарей, дающих исчерпывающее описание, очень мало. Это утверждение подтверждается исследованием *MINERVA Plus*, в соответствии с которым лишь 33% европейских учреждений памяти (музеев, архивов, библиотек) пользуются на своих домашних страничках проверенными словарями, а в Эстонии они полностью отсутствуют.

На сегодняшний день лишь один подходящий – *Art & Architecture Thesaurus* (AAT). В последние годы он начал распространяться и в Европе, как подходящая база для создания отсутствующих до настоящего времени национальных словарей.

В Эстонии начат перевод терминологии по фотографии в соответствии с иерархией AAT. Это позволит включить эстонскую терминологию в структуру AAT и создать, таким образом, двуязычный проверенный словарь, необходимый для информационной системы Эстонии MuIS и создаст возможность для использования баз данных через Интернет в двух языковых пространствах.